

СЛОВО ПРО ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА

“Слово про Агатангела Кримського” – так назвав Омелян Прицак свій виступ на урочистій сесії Загальних зборів Академії наук України, присвяченій 120-річчю від дня народження його вчителя, видатного сходознавця, українста, поета й прозаїка А. Ю. Кримського, яка відбулася в 1991 році. Таким же “Словом” відкривається збірник наукових праць учнів і друзів Омеляна Йосиповича, що вони склали на пошану вченого з нагоди 80-річного ювілею. Оглядаючи життєвий шлях та наукові досягнення ювіляра, з повним правом можна стверджувати: учень виявився гідним продовжувачем свого вчителя й натхненника А. Ю. Кримського, котрий, навіть не будучи серед живих, залишався для нього, як і для всіх наступних поколінь українських сходознавців, взірцем.

Поважний вік ювіляра дозволяє підбити певні (хай вони будуть ще довго-довго попередніми) підсумки його творчої діяльності на широкій ниві науки. Умови існування українців у тоталітарній імперії були такими, що не тільки “народ”, як полюбляли тоді говорити комуністичні ідеологи, а й вузьке коло науковців-гуманітаріїв мало що знало про розвиток суспільних, а, отже, ідеологічних наук за кордоном. Особливо це стосувалося досліджень, так чи інакше пов’язаних з Україною. То ж небагато було відомо і про Омеляна Прицака, про його блискучу наукову кар’єру на чужині.

І тільки тепер, після розширення доступу до світових наукових надбань, перед нами вповні вимальовується постать великого вченого, який приніс світову славу українській науці, хоч жив та творив за межами своєї Батьківщини. Він бо мав і має глибокі патріотичні почуття: ніколи не забував, чийм сином був. Думається, що не турбота про власний добробут, а гаряче, виплекане в юнацькі роки бажання бачити свій народ вільним, віра у його кращу долю надихали Омеляна Прицака на тяжку працю, додавали сил у подоланні труднощів, які виникали на його нелегкому шляху вченого-емігранта. Про це свідчить вся його біографія.

Народився він 7 квітня 1919 року поблизу Самбора, на Львівщині у трудовій сім’ї. Війна забрала батька. Матері доводилося нелегко, але вона зробила все, щоб Омелян одержав освіту. “Мене до 13–14 років виховували на поляка”, – напише він пізніше. Мати й вітчим хотіли синові кращої долі, а в міжвоєнній Польщі краще було числитися поляком та й навчання скрізь провадилося польською мовою. Та проте поступово приходить усвідомлення, що він українець. Національна свідомість вибухає у ньому, і Омелян з жаром неофіта виявляє готовність віддати себе служінню рідному народові. А поки що вчиться й вчиться дуже добре. Коло його читання значно поширилося за рахунок українознавчої літератури, зокрема, “Біблії свідомого українства” – “Історії України-Руси” Михайла Грушевського.

Напевно, якийсь поштовх для пробудження інтересу Омеляна до Сходу мало те, що серед його вчителів у Тернопільській гімназії був Ф. Махальський

– іраніст, який пізніше в повоєнній Польщі, зайняв помітне місце у сходознавчій науці. В усякому разі ще у шкільному віці Омелян побачив книги, написані арабською в'яззю, почув слова про Схід та його тисячолітню цивілізацію.

Закінчивши гімназію, О. Прицак вступив до університету в Львові, де цілком свідомо обрав свій напрямок досліджень – історію України й сходознавство. Таке поєднання зацікавлень у нього було цілком умотивованим. Читаючи “Історію” Грушевського, він помітив, що серед неймовірної кількості джерел і наукових публікацій багатьма мовами, котрі використав “український Геродот” при написанні своєї фундаментальної ваги праці, дуже мало тих, які прийшли зі Сходу. Згадані ним східні джерела, були перекладами із західноєвропейських мов.

В радянській Україні наукове сходознавство у середині 30-х років було вже розгромлене, й молодий студент вирішив себе присвятити саме всебічному вивченню історії України та сходознавчим дослідженням.

Слід мати на увазі, що у міжвоєнні роки Львів і Львівський університет стали визначними центрами сходознавства, де досить активно розвивалися практично всі галузі цієї науки. Тут працювали визнані в світовій науці фахівці: В. Котвич (1872–1944), Є. Курилович (1895–1978), М. Левицький та ін. Серед спеціалістів з україністики провідне місце займали такі визначні вчені, як І. Крип'якевич (1886–1967), М. Возняк (1881–1954), К. Студинський (1868–1941).

Своїм наставником наш ювіляр обрав професора Івана Крип'якевича. Вже з перших кроків студентського життя виявилися дві основні риси його характеру, які досить рідко поєднуються: схильність до фундаментального академічного (у дусі кращих традицій) заглиблення в науковий пошук й організаторський темперамент, активна громадська позиція щодо проблем сьогодення. Він ще студентом публікує свої перші дослідження, і разом з тим стає заангажованим учасником українських патріотичних акцій у Львові.

Вересень 1939 р. ніби відкрив райдужні можливості для молодого випускника університету. Омелян Йосипович разом зі своїм учителем І. Крип'якевичем взяв участь у створенні історичного факультету університету, а також стає аспірантом академіка А. Кримського, з яким познайомився в Львові. Про це досить докладно останній писав у своєму листі академіку І. Ю. Крачковському від 8 серпня 1940 р., зазначаючи про свого нового аспіранта, що він “дуже молодий і працьовитий” [1]. Однак працювати з А. Ю. Кримським йому довелося недовго: спочатку військова служба, а потім війна відірвала його від науки. З початком війни, як свідчать документи, видатного українського вченого було не евакуйовано, як про це ще недавно писали, а заарештовано, звинувачено в націоналізмі й інших стандартних для сталінської доби “гріхах” та відправлено на Схід. Під час подорожі він і помер у Кустанаї в січні 1942 р. Про це Омелян Прицак довідався в Києві, куди прибився після втечі з полону. А потім – Львів, знову полон, знову втеча, а далі – оstarбайтер у Берліні. Тут йому пощастило за допомогою німецьких сходознавців, яких знав ще з довоєнного часу, звільни-

тися від виснажливої фізичної праці та продовжити навчання у Берлінському університеті. По закінченні війни його спіткала доля так званих “ді-пі” – біженців, що не могли повернутися в Україну. Після різного роду перипетій, описаних ним самим [2], О. Прицак дістається до відомого університету у Гьоттінгені (1946), де його вчитель Г. Г. Шедер (1896 – 1957) допоміг йому закінчити після-університетське навчання. Період цей позначений насамперед важкою працею по вивченню мов алтайського ареалу, при чому стародавніх, поява яких губиться в сутінках століть. Це дало йому змогу підготувати й у 1948 році захистити дисертацію з історії тюркської династії Караханідів, яка майже 400 років управляла величезною територією, де нині розташовано ряд держав, що виникли в результаті розпаду СРСР, та так званий Китайський Туркестан [3]. У тому ж 1948 р. вчений стає викладачем університету, при чому великого кола дисциплін, розширюючи, таким чином, і свої наукові обрії.

Як згадує сам Омелян Йосипович, проф. Г. Г. Шедер його “переконав, що історик середньовіччя – а таким я тепер ставав, хоч в центрі моєї уваги не була виключно Україна, а й Середня Азія з її півкочовими імперіями – мусить бути zarazом філологом. Бо тільки уважний аналіз джерела відкриває – навіть якщо це невеликі фрагменти – код думок тих, хто залишив свої писані свідоцтва. А крім того, сама мова є дуже важливим джерелом для пізнання оригінальності даної культури – політичної спільноти” [4].

То ж і він заглиблюється у філологію, вивчення та дослідження великої родини алтайських мов, серед яких найбільш розгалуженою й поширеною є тюркська група. Вона зуміла пустити свіжі пагони, котрі живуть і по сьогодні як сучасні мови від якутської тайги до теплих вод Босфору. Такий підхід свідчив, що О. Прицак свідомо обрав для себе шлях класичного сходознавства, який був притаманний ученим XIX ст. та початку XX ст., тобто однаково фундаментальне вивчення історії й філології, бо тільки досконале оволодіння багатьма мовами дає можливість глибокого проникнення в писемні джерела минулих епох, щоб видобути хоч найменші, крихти наукового знання.

У 1951 р. він стає доцентом кафедри історії Євразії та алтайської філології в Гьоттінгенському університеті, а наступного року переїжджає до Гамбурга, де продовжує викладацьку роботу і напружено працює в галузі алтаїстики. З 1957 р. О. Прицак – професор Гамбурзького університету.

Але вчений не обмежується сумлінним виконанням своїх професорських обов’язків у престижних навчальних закладах Німеччини. Та, друга риса його характеру дає про себе знати : він береться за організацію нової науки – алтаїстики, яка тільки народжувалася. Справді, були спеціалісти й велися дослідження з багатьох мов ареалу, але не існувало щільного співробітництва і координації їх праці. Звичайно, відбувалися світові конгреси сходознавців, де пальму першості тримали представники арабістики, іраністики та тюркології, як і цивілізацій Далекého Сходу. Алтаїсти ж, відчували брак спілкування. Молодий доцент Омелян Прицак – український біженець з Німеччини – за невеликий час

(1951–1952) створив нову міжнародну наукову організацію – Урало-алтайське товариство (Societas Uralo-Altaica), ставши його генеральним секретарем, а з 1958 р. по 1965 р. – президентом. І по сьогодні вчений – почесний член Товариства.

Розуміючи виключне значення для кожної наукової інституції наявність свого друкованого органу, він засновує періодичне видання “Ural - Altaische Jahrbücher”. Шість років (1954–1960) О. Прицак займається редагуванням цього щорічника, котрий невдовзі стає одним з авторитетних міжнародних наукових видань, друкуватися в якому вважає за честь науковець найвищої кваліфікації будь-якої країни. В 1958 р. вчений засновує Постійну міжнародну алтаїстичну конференцію, що стала помітним явищем у світовій орієнталістиці, форумом, на котрому обговорювалися на високому академічному рівні проблеми як історії давніх цивілізацій на територіях Сибіру, Монголії, Середньої Азії, Уральського регіону та Євразійського Степу, (зачіпаючи, таким чином, й історію України), так і питання модерної лінгвістики на базі мовного розмаїття ареалу, в тому числі історії мов, порівняльного мовознавства, тюркології тощо.

Розбудова алтаїстики як повноправної й важливої сходознавчої дисципліни є вагомим внеском професора Омеляна Прицака у світову орієнталістику, що назавжди залишиться в її історії.

Своєрідним підсумком занять тюркологією була для нього участь у міжнародному двотомному енциклопедичному виданні “Philologia Turcicae Fundamenta” (Вісбаден, Німеччина, 1959), яке стало згустком досягнень світової орієнталістики у вивченні мов та літератур тюркських народів. Це – щось на кшталт задуманої й лише частково здійсненої академіком А. Кримським публікації енциклопедичного типу „Тюрки, їх мови і літератури“, але виконаної із значно більшим розмахом. У першому томі вченим вміщено компактні нариси про ряд мов, ще мало відомих фахівцям у Західній Європі, чим заповнюються лакуни та створюється база для подальших лінгвістичних досліджень. Перший том “Fundamenta” майже на четвертину складається саме з праць О. Й. Прицака [5]. Серед його нарисів є присвячені таким мовам, як старотюркська, караїмська, карачаївська, балкарська, кипчацька (мамлюкокипчацька й вірменокипчацька), новоуйгурська, а також мовам шорців, чулимських і абаканських тюрків. Це був солідний внесок, що забезпечив цьому довідковому виданню популярність та авторитет.

Працюючи як дослідник і педагог, він крім “Ural - Altaische Jahr bücher“, редагував цілий ряд серйозних публікацій у Європі й США. Слід зазначити, що в ті роки, позначені “холодною війною“, О. Прицак багато зробив для того, щоб зблизити науковців Заходу та Сходу, познайомити західних учених з працями східноєвропейських дослідників, у тому числі й із СРСР. Він публікував огляди, рецензії на ті чи інші видання із Східної Європи, не гребуючи іноді також вміщенням бібліографічних заміток. Інтереси науки для нього – над усе. Таким чином спеціалісти із Заходу одержували змогу дізнатися про праці тюркологів з

Радянського Союзу, насамперед визначних учених – таких, як А. Кононов, М. - Баскаков, М. Дмитрієв, О. Щербак, а також про малотиражні публікації, які побачили світ в азійських республіках і численних російських автономіях. Пізніше, у 70-х рр., з'явилися його замітки про праці авторів з України.

Згідно з традиціями західної науки й освіти вченого як провідного спеціаліста в своїй галузі запрошують для читання спеціальних курсів ряд університетів (Кембриджський, Краківський, Варшавський та Гарвардський). А у 1961 р. він переїжджає до США, де працює як професор тюркології в університеті штату Вашингтон (Сіетл). У 1964 р. Омелян Прицак одержує запрошення від найвизначнішого і найстарішого університету в США – Гарвардського (“кузні президентів”). Тут він стає професором загальної лінгвістики й тюркології. Його зусиллями було налагоджено процес викладання тюркологічних дисциплін у тісному поєднанні з іншими сходознавчими предметами, що давало можливість підготовки повноцінних кадрів з широким науковим кругозором. З того часу тюркологія в Гарвардському університеті “стала на міцні ноги”.

Дбаючи про міжнародний розвиток алтайстичних та тюркологічних студій, Омелян Йосипович і сам творив „нові знання“, досліджуючи цілу низку філологічно-історичних проблем, які освітлювали темні закутки історії Євразійського Степу. Вони й досі не втратили свого наукового значення. Крім згаданих вище, це такі великі дослідження, як “Родові назви і титулатура алтайських народів” (1952), “Падіння імперії Огузів Ябгу” (1952), “Культура і мова гуннів” (1954), “Списки болгарських князів і мова протоболгар” (1955), (викликала численні відгуки в орієнталістичній періодиці), “Москва, Золота Орда і Казанський ханат з погляду багатокультурності” (1967), численні статті про різні мови: гуннів, чуваської, болгарської, половецької, тунгуської та якутської. Нариси про старотюркську й монгольську мови вийшли в світ у відомій серії “Handbuch der Orientalistik” (“Підручна книга з орієнталістики”). Оpubліковані бібліографії праць О. Прицака [6] показують як широту охоплення тем, так і глибину їх дослідження й у цьому, мабуть, ще одна грань наукового таланту Омеляна Йосиповича: серед різного роду навіть дрібних деталей бачити обриси тієї великої спроби, збудувати яку він поставив собі за мету.

Можна стверджувати, що, працюючи активно у повоєнні роки в царині алтайстики та тюркології, вчений завжди тримав у полі зору історію України, перші дослідження з якої зробив ще в довоєнні роки. Тоді його цікавили епоха Мазепи, справи Церкви, генеалогія, як і українсько-арабські взаємини, а після війни на перше місце вийшла Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Увагу привертає зокрема розвідка Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 року“ [7], в якій питання дипломатії гетьмана висвітлювалися не у псевдопатріотичному промосковському дусі. Ця тема в наступні роки знайшла своє продовження.

Кілька праць О. Прицака стосувалися давньої історії Русі, кочових народів (“Одне з алтайських означень для Києва” (1955), “Назва річки Калки” (1964),

“Автор “Слова о полку Ігоревім“ (1966) та ін. Взяв він участь і у підготовці першої англійської енциклопедії України, що побачила світ 1963 р. в Торонто (Канада), [8] й “Енциклопедії українознавства“ (українською мовою), яку розпочало видавати НТШ.

Про дальший поворот до українознавчої тематики свідчить поява таких ґрунтовних розвідок дослідника, як “Україна і діалектика творення нації“ (разом з Дж. Решетарем-мол.) та “У століття народин М. Грушевського“ (1966).

В 1967 р. українознавство, історія України зайняли пріоритетне місце у творчій діяльності вченого. Він сам переконливо пояснює, чому це відбулося [9], наголошуючи, що рух “шестидесятників“ і розправа з ним брежнєвського режиму сколихнули не тільки українську інтелігенцію на еміґрації, а й взагалі весь “культурний світ“. Спротив режимові в Україні, здавалося, було зломлено. Добре влаштований професор славетного американського університету, визнаний науковим світом на Заході, міг би спокійно продовжувати свою академічну і педагогічну роботу. Але це не був би Омелян Пріцак. Він у своєму стилі, рішуче та енергійно відреагував на загрозу, яка постала перед усім українством, особливо за умов нерозуміння української справи й непоінформованості щодо неї з боку західного світу.

Советська імперія намагалася примусити українців втратити історичну пам’ять і ліквідувати саме поняття “український народ“, для чого, як ми знаємо, було мобілізовано всі сили пропагандистських та каральних органів; розгорнуто шалену обробку населення, особливо молоді, з допомогою псевдонауки. Система перекрила канали спілкування українських учених із Заходом, обмежила можливості публікації результатів їх праць. Залишався тільки самвидав. Особливу роль було відведено історії: її фальсифікували геть усю – від кам’яного віку до сьогодення. На це професор Пріцак вирішив відповісти адекватно – розбудувати вільну українську науку за межами рідного краю, яка була б здатною протистояти советській псевдонауці й нести правду світові про Україну, її минуле та сучасне. І в цьому контексті можна сказати, що О. Й. Пріцак є також “шестидесятником“. У той час він спрямував всі свої зусилля саме на утвердження української культури, виведення її із стану застою й провінційності, на що її було засуджено існуючим режимом. Це стало значною політичною підтримкою тим в Україні, хто продовжував захищати права та честь нації.

Як учений пише у своєму есе “Мій шлях історика“ [10], в березні 1967 р. він представив на “Круглому столі“ у Нью-Йорку (в ті роки існувало таке неформальне об’єднання українських інтелектуалів діаспори) свій план, як діяти в обставинах, що склалися. Пізніше його було надруковано у журналі “Сучасність“ [11] і передруковано в найпоширенішій у США й Канаді газеті “Свобода“, що виходить у Нью-Джерсі.

Не будемо тут викладати сам план. Він у цілому був успішно реалізований, і ми сьогодні пожинаємо плоди такого успіху. Але за цим стояла величезна організаційна робота Омеляна Пріцака та його соратників, яких він знайшов

серед наукової молоді в Північній Америці. Він зумів переконати українське громадянство на еміграції, в тому числі таких меценатів, як Петро Яцик, у необхідності створити при найпрестижнішому західному науково-навчальному закладі – таким було обрано Гарвардський університет – український науковий центр. Для цього були потрібні значні кошти – до п'яти мільйонів доларів – і їх було зібрано.

Не малу роль відіграли наукове реноме і дипломатичність професора О. Прицака в тому, щоб обраний університет дав згоду на такий центр, який мав складатися з трьох кафедр: історії, літератури та мови. Вони мали насамперед готувати кадри як з української, так і з неукраїнської молоді для поширення українознавства як науки у всьому світі. Угоду про це було підписано в 1968 р., а у 1973 р. відкрито кафедри. Вони одержали такі імена: історії України – ім. М. Грушевського, української філології – ім. О. Потебні, української літератури – ім. Д. Чижевського. Засновано було й Український дослідний інститут Гарвардського університету.

Як бачимо, завдяки енергійним зусиллям Омеляна Йосиповича без всякої державної підтримки з'явилася серйозна наукова інституція, яка з 1977 р. стала публікувати авторитетне академічне видання *Harvard Ukrainian Studies* (“Гарвардські українські студії”) та започаткувала (1970 р.) реалізацію масштабного видавничого проекту – Гарвардську серію українознавчих досліджень.

Створюючи центр україністики в США, проф. О. Прицак тим самим поклав на свої плечі велетенський тягар адміністративних і академічних обов'язків, відповідальності за його існування та розвиток. Але він не похитнувся і гідно й ефективно провадив свою роботу. Досить побіжно оглянути перелік посад, які вчений мусив займати заради успіху задуманого, щоб зрозуміти всю велич і жертвність його акції. Й усе для слави та добра Вітчизни. О. Прицак став головою Гарвардського комітету українських досліджень (1968 р.), директором Українського дослідного інституту (1973 р.), головним редактором Гарвардської серії українознавчих досліджень і з 1977 р. разом із світової слави візантологом проф. Ігорем Шевченком співредактором “Гарвардських українських студій”, не забуваючи й про виховання майбутньої зміни. З 1975 р. він професор кафедри історії України ім. М. Грушевського і веде зайняття, “покриваючи кожний аспект української історії від загальних оглядових лекцій до спецкурсів з економічної та соціальної історії, від Київської Русі до інтелектуальних течій XIX й XX ст.” [12].

У ті ж роки вчений активно просуває ідею заснування Міжнародної асоціації україністів (МАУ), щоб поставити україністику в ряд визнаних у всій світовій науковій спільноті дисциплін, бо до цього вона не мала свого визначеного статусу, а була свого роду “доважком” до славістики чи русистики. На жаль, події 1968 р. в Чехословаччині, де мав відбутися акт створення МАУ, завадили здійснити тоді цей проект.

З прагненням ще раз заявити про Україну у світі зв'язані також його спроби

в 1970–1971 рр. запропонувати Шведській академії кандидатуру Миколи Бажана для нагородження його Нобелівською премією у галузі літератури. Він був членом міжнародного комітету представників світової культури, які мали право висувати такі кандидатури. Проте Микола Бажан в умовах тодішньої дійсності звернувся до Омеляна Йосиповича з проханням не висувати його кандидатури.

У той же час учений продовжує активно працювати як дослідник та редактор, друкує розвідки, присвячені печенігам, половцям, уграм, хозарам, питанням історії Київської Русі, “Слову о полку Ігоревім”, й ін. В 1976 р. вийшла здруку його інаугураційна лекція, прочитана у Гарвардському Українському дослідному інституті 24 жовтня 1975 р., під назвою “Походження Русі”, яка ознаменувала собою початок синтезуючої праці над створенням *opus magnum* – п’яти томного дослідження, яке має таку ж назву. Однак інтенсивну роботу над підготовкою томів (перший вийшов 1981 р. англійською мовою) довелося призупинити, хоча вчений і продовжував виступати в різних наукових виданнях з публікаціями з питань української історії.

Омелян Йосипович писав: “У 1980-х рр. було ясно, що Україна не зможе гідно відсвяткувати своє тисячоліття, цебто тисячоліття Християнства Русі. Знов Київ мусив дістати заступника” [13]. Справді, в шовіністичному чаді кремлівські правителі всупереч історичним фактам та здоровому глузду практично позбавили колыску християнства у Східній Європі – Україну – можливості урочисто відзначити тисячоліття такої події, як хрещення Русі. Щирі українські патріоти не могли з цим змиритися. Омелян Пріцак розробив масштабний план святкування, названий Гарвардським проектом Тисячоліття, який був схвалений керівниками діаспори й почав виконуватися. Згідно з ним, в італійському місті Равенні у 1988 р. відбувся міжнародний науковий конгрес, присвячений цій даті, матеріали якого, видані 1990 р., стали надбанням світової науки. Передбачено також видання енциклопедії українського християнства в 3-х томах та створення кафедри української релігійної думки при Гарварді. Величезне значення має реалізація видавничого проекту під назвою “Гарвардська бібліотека давнього українського письменства”. Передбачається видання пам’яток цього письменства із середини XI ст. до кінця XVIII ст., тобто до часу народження нової української літератури. Включено до цієї серії твори як релігійного, так і світського характеру всіма тими мовами, котрими у різні епохи творилася українська культура (церковнослов’янською, староруською, староукраїнською, польською й латинською). Видаються відповідні тексти (по можливості, факсимільно), а також їх переклади англійською та сучасною українською мовами. Вже видано близько півтора десятка назв книг. Наукова громадськість світу прийняла їх більш ніж прихильно.

Завершенням процесу виведення українознавства як науки в світ було заснування у 1988 р. в Неаполі за активною участю О. Й. Пріцака Міжнародної асоціації україністів (МАУ). Омелян Йосипович став членом керівного органу й головою Археографічної комісії МАУ.

Створенням солідного наукового центру українознавства у США покладено початок українсько-американському науковому діалогу. Професор О. Прицак та вся діаспора заслужили за це нашу глибоку шану й визнання. В цьому зв'язку хотілося б взагалі підкреслити особливу вагу внеску вчених діаспори й українських наукових інституцій за межами України у створення авторитету її науки. Їм довелося взяти на себе частину функцій, яких не могла реалізувати Академія наук УРСР. Відомо, що існував цілий ряд галузей гуманітарної науки, які в Україні розвивати не було дозволено. Це насамперед – орієнталістика, візантологія, сучасна філософія. Але наука великої нації не може існувати з обрубаними гілками, і діаспора виконала компенсаційну роль – висунула вчених, котрі досягли міжнародного визнання та гідно представили ці галузі у світі. Це – насамперед, Омелян Прицак, Ігор Шевченко, Дмитро Чижевський, Юрій Шевельов, якщо йдеться про гуманітаріїв.

Своє семидесятиліття вчений зустрів, досягнувши найбільших звершень у науці – як в орієнталістиці, так і в україністиці, оточений повагою своїх колег й учнів, у стінах створеного ним храму української науки на Заході – Українського дослідного інституту при Гарвардському університеті. Однак часу для філософського споглядання природи та неквапливої роботи в своїй любовно зібраній фаховій бібліотеці не виявилось і після семидесяти. На Сході Європи, й у тому числі в рідній Україні, повіяв вітер змін. І О. Прицак приїжджає у Київ, щоб самому безпосередньо взяти участь у відродженні України, в розбудові її скаліченої науки.

10 травня 1990 р. його обирають іноземним членом Академії наук України. Вчений стає головним “лобістом” ідеї відновлення в Україні наукового сходознавства та вивчення східних мов. Він дає згоду очолити новоутворений за власною ініціативою Інститут сходознавства, якому присвоюють ім'я його вчителя - академіка А. Ю. Кримського. Починається ще один етап у його житті. О. Прицак знову поринає в організаційну роботу, не забуваючи пропагувати сходознавство і підтримуючи своїм авторитетом різні позитивні починання у суспільному й академічному житті України.

В Інституті доводиться починати з нуля. Вчений розробляє концепцію, структуру й плани його діяльності, вишукує кадри, створює відповідну матеріальну базу, правда, не завжди успішно, що й не дивно в умовах пострадянської Української держави. У його розумінні Інститут має стати центром фундаментальних сходознавчих досліджень, насамперед пов'язаних з історією і культурою, України, які стосуються народів Євразійського Степу, сусідніх мусульманських держав, важливих країн Далекого Сходу з тим, щоб у майбутньому охопити всі географічні регіони.

Саме такий класичний підхід в душі кращих “німецьких традицій” потрібен Інституту, що має насамперед закласти міцну базу для свого подальшого розвитку. Але це не означає, що О. І. Прицак є людиною, заглибленою тільки у минулі століття. Він прекрасно розуміє важливість та необхідність вив-

чення сучасного життя народів Сходу, їх політичних і соціально-економічних проблем. Учений активно підтримав ідею створення при Інституті Асоціації близькосхідних досліджень із своїм науковим органом “Близькосхідний кур’єр” та став її першим президентом.

Виступаючи на засіданні першого круглого столу “Україна – Арабський світ: сфери взаємних інтересів”, організованого Асоціацією, О. Прицак заявив: “Вихід України на світову арену як самостійного чинника міжнародної політики потребує якісно нового рівня організації наукових досліджень, а накопичений за період незалежності досвід співпраці з країнами Близького Сходу вимагає прискіпливого аналізу з позицій національних інтересів України.

У зв’язку з цим, Асоціація бачиться як дієва, незалежна фундація фахівців, націлених на конструктивну співпрацю з різноманітними державними та науковими інституціями як нашої країни, так і закордону” [14].

Знаючи, що наукова інституція без власного друкованого органу мало що може сказати світові, вчений робить усе для того, щоб відновити публікацію відомого у 20-30-і роки журналу “Східний світ”. Це йому вдається. Як головний редактор часопису в основу редакційної політики щодо вміщуваних матеріалів він поклав критерії високої професійності й наукової об’єктивності, яких свято дотримувався. Видається Інститутом також неперіодичний збірник “Сходознавство”.

Спираючись на високий науковий авторитет О. Прицака, молодому Інституту вдається провести два важливі міжнародні орієнталістичні форуми: “Україна і Османська імперія XV–XVIII ст. Проблеми джерелознавства та історіографії” (разом з Інститутом археографії й джерелознавства” (1991) і конференцію, присвячену 120-річчю від дня народження А. Ю. Кримського (1992). Започатковано Інститутом також проведення “Читань ім. А. Кримського” та постійного наукового сходознавчого семінару, в якому маститий академік виступав з повідомленнями нарівні з аспірантами й молодими науковими співробітниками.

Гідне всякої похвали та наслідування ставлення О. Прицака до свого вчителя – академіка А. Кримського: він багато зробив для вшанування його пам’яті. Насамперед організував Інститут, який носить його ім’я, що є, мабуть, найкращим пам’ятником вченому, присвятив йому кілька публікацій, висунув цілий ряд пропозицій щодо увічнення його імені, щоб, як говорив він, “хоч частково надолужити заподіяну зневагу і кривду” [15]. При всякій нагоді Омелян Йосипович підкреслював значення праць учителя, використовував їх у своїх дослідженнях. А у рецензії на книгу Йоганнеса Фюка “Арабістика в Європі до початку 20 століття” (Лейпціг, 1955), покритикувавши його за поверхове знання досягнень цієї галузі науки в Україні й незнання праць А. Кримського, вказав, що Й. Фюк невинуватно оминув українських сходознавців, а, особливо праці А. Кримського, наголосивши: “Його роль в історії російської та української орієнталістики виняткова. Він видав друком свої основоположні університетські

курси з усіх галузей арабістики (мовознавство, поезія, історія і т. д.) й ісламістики, як також і з іраністики та тюркології, яким нічого рівноцінного в Європі немає” [16].

Переобтяжений організаційно-науковою діяльністю, вчений усе ж знаходить час також для творчої роботи. Звичайно, продовжується підготовка до друку наступних томів “Походження Русі”, але разом з тим з’являється чимало праць з різних ділянок як сходознавства, так і україністики. Привертають увагу розвідки, що стосуються української літератури, єврейсько-українських взаємозв’язків, творчості визначних учених, а також велика кількість статей до “Оксфордського словника Візантії” (Лондон, 1991). Повертається О. Прицак також до епохи Богдана Хмельницького. З’являються розвідки про скандинавські джерела до історії України. Він знову підтверджує, що сказані ним слова: “Питання початків української нації стало моєю пасією...” [17] – не порожній звук.

Вчений не минає й громадської роботи, виступає з інтерв’ю та науково-публіцистичними статтями [18], бере участь у різних суспільних заходах.

Величезна ерудиція, глибоке знайомство з новітньою філософією й історіографією, багатий життєвий та науковий досвід, бажання поділитися з молоддю своїми знаннями, як і відсутність в Україні виробленої теорії й методології (крім марксистської) історичних досліджень, спонукають його взятися і за педагогічну роботу. Омелян Йосипович пропонує створити у Київському університеті кафедру історіософії, яку й очолює. Як професор веде заняття на історичному факультеті, розкриваючи перед студентами знання про новітні течії західної філософії та нові досягнення сучасної історіографії, вчить їх творчо осмислювати і використовувати останні у власній роботі над джерелами. Про цю свою роботу вчений сказав так: “Навчаю молодих людей методу, досвіду живлення розуму, діалектичному відношенню до джерел. Замість того, щоб поклонятися авторитетам, все одно яким – марксистським, націоналістичним чи якимсь ще. Історія є наука, а наука не знає інших авторитетів, окрім джерел та чесного пошуку правди, яку можна доказати” [19]. Це для нього найважливіше, бо за своїми поглядами належить до “документалістичної школи”, тобто вважає, що про історичне знання можна говорити тільки тоді, коли є документ.

У цей час він публікує й статті, в яких розкриваються конкретно його історіософські погляди. Це такі праці, як “Що таке історія України?”, “Шевченко – пророк”, “Історіософія Михайла Грушевського”, “Михайло Грушевський як історіософ”, “Іван Лисяк-Рудницький як учений і комунікатор”. Свої погляди він висловлює також в інтерв’ю та виступах на семінарах в Інституті.

Звичайно, погляди О. Прицака на історію потребують окремого вивчення. Ми ж тут обмежимося деякими окремими моментами. Говорячи про цю науку, вчений відзначав, що “Історія – це міряна лінарним часом багатоперспективна об’єктивна візія свідомих себе і документуючих свій досвід на письмі людських спільностей, (а не поодиноких людей)” [20]. У цьому ж ключі, звертаючись до

конкретної, нашої історії, він писав: “Історія України – це не історія української етнічної маси (етнізм не є об’єктом історії), а міряна лінеарним часом багатоперспективна об’єктивна візія минулого усіх типів держав і спільнот, що існували на теперішній українській території в минулому, та їх носіїв (еліт), політично свідомих (“політичних українців”), та перейнятих ними розвинутих цивілізацій” [21].

Ще за часів існування СРСР О. Прицак виступав проти побудованої на міфах і постулатах партійності науки – “святая святих” наших заідеологізованих суспільствознавців. “Властиво це перечить дефініції поняття “наука” [22] – писав він, підкреслюючи, що “історик мусить деміфізувати не тільки міфи досліджуваної минулої епохи, але теж – будучи людиною – і своєї власної” [23].

Вчений вважає, що “концепція так званої “сучасної історії” містить суперечності вже в самому терміні, бо досліджувати треба “завершені цикли”, коли можна буде мати “об’єктивну візію”. По суті це був виступ проти вульгаризації історичної науки, що стало основним завданням у радянських істориків.

О. Прицак неодноразово підкреслював, що історія є наукою точною, що ніяких загальників у дослідженнях не може існувати, все має бути доведено. Це стало, як він говорив, його “святою вірою” [24]. Саме такими були дослідження самого вченого: аргументованими, документованими, логічно доведеними.

Він належить до тих науковців, які вважають, що минуле людства одне, все в ньому взаємопов’язане. “Щоб зрозуміти історію України чи Туреччини, треба знати французьку історію...”, – говорив він у цьому зв’язку О. Руденкові-Десняку [25].

Як вчений та громадський діяч О. Й. Прицак не обминав гострих кутів. За це йому діставалося й від радянських “істориків”, і від “своїх патріотів”. Його висновки й твердження спонукають до роздумів, пошуку, а іноді викликають навіть гостру дискусію (наприклад, з приводу “хозарських початків” української історії). Не з усіма його твердженнями вченого (хоча б щодо якоїсь домінуючої визначальності пограничного положення України) можемо погодитися і ми. Але важко заперечити його сумлінність та об’єктивність. Так, О. Прицак засуджував імперську історичну концепцію Карамзіна – Струве – Сулова, що виливалася в політику приниження й провінціалізації української культури, та разом з тим критикував неприйнятні у сучасному світі погляди Д. Донцова.

В інтерв’ю паризькому журналові “Zeszyty historyczne” у 1983 р. він застерігає польське суспільство від російського впливу небезпеки, вказуючи, що Росія є “небезпечною тому, що не обмежується домінуванням, але, не довіряючи нікому, маючи страшні комплекси меншовартості, намагається ввійти в душу, знайти ті чи інші шляхи, щоб пов’язати всіх і таким чином підпорядкувати собі людей. Це означає, що ніяких інших зв’язків, крім зв’язків з Росією, бути не може” [26]. Водночас учений виступав гарячим прихильником українсько-російського діалогу й співробітництва з наукою Росії [27].

В об’єктивному плані він висвітлює також українсько-польські та украї-

нсько-єврейські стосунки, вважаючи, що спадщина інших цивілізацій на теренах України має становити частину її культури. Його прихильний підхід до “многочвіття культур” в Україні є цілковитою протилежністю політиці асиміляторства, пригнічення інших культур, що спостерігалось за радянських часів. Бо у нього, як і в усіх чесних учених, перед очима стоїть живий приклад русифікації, яка спотворила нормальний духовний розвиток українського народу й мало чого доброго принесла самим росіянам.

Нині ми віддаємо шану великому науковому та патріотичному подвигу Омеляна Йосиповича – вченому світового масштабу, який зробив вагомий внесок в орієнталістику, підніс українознавство до престижного міжнародного рівня, став і продовжує бути одним з чільних діячів відродження України. Десь було згадано, що вчений – “амбасадор української культури”. З нашого погляду, це замало. Він – її активний творець та промотор. Дуже влучно назвав його Надзвичайний і Повноважний Посол Туреччини в Україні п. А. Караосманоглу, вручаючи йому від імені Президента своєї країни “Медаль за заслуги” Турецької Республіки, – “Великим Ханом тюркології”.

Сьогодні професор О. Прицак – член Національної Академії наук України, почесний директор Інституту сходознавства НАНУ ім. А. Кримського, член Комітету по Державних преміях ім. Т. Г. Шевченка, перший лауреат академічної премії ім. А. Кримського, член Національної Академії наук та мистецтв США, престижних наукових товариств Великобританії, Туреччини, Фінляндії й інших країн, співробітник фундаментальних фахових видань останніх країн. Він також член важливих наукових інституцій діаспори – ВУАН (Нью-Йорк), Наукового Товариства ім. Шевченка, УВУ (Мюнхен).

Презентуючи цей скромний збірник праць українських сходознавців на пошану Омеляна Йосиповича Прицака, беремо собі за наказ сказані ним слова про те, що “українці повинні відважніше включатись – свідомо і під своїм іменем – у процеси світової культури” [28], а йому зичимо від усього серця “Многая літа!”.

Ю. Кочубей

ЛІТЕРАТУРА

1. Неизвестные страницы отечественного востоковедения. – М., 1997. – С. 313.
2. Прицак О. Мій шлях історика // Вісник АН України. – 1992. – №3.
3. Про уважне прочитання і використання праць Прицака О. свідчить, зокрема, монографія киргизького вченого Караєва О. “История караханидского каганата”. – Фрунзе, 1983.
4. Прицак О. Мій шлях історика. – С. 62.
5. Hajda L. A. Omeljan Pritsak: a biographical sketch // Eucharisterion: Es-

says presented to Omeljan Pritsak on his sixtieth birthday by his colleagues and students. – Part I. HUS. – Vol. III / IV. – 1979–1980. – P. 4.

6. Hajda L. A. The bibliography of Omeljan Pritsak // Ibidem. – P. 7–50; The bibliography of Omeljan Pritsak // HUS. – Vol. XIV. – No 3 / 4. – P. 243–248; Бібліографія акад. Прицака О. Й. (підг. Рибалкін В. С.) // Східний світ. – 1994. – № 1–2. – С. 13–28.

7. Прицак О. Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 року // Записки НТШ (Мюнхен). – 1948. – Т. 156. – С. 143–164.

8. Ukraine : A concise encyclopaedia. Ed. by V.Kubijovyc. University of Toronto Press. 1963.

9. Прицак О. Мій шлях історика. – С. 63.

10. Там же.

11. Сучасність. – 1967. – № 7 (4). – С. 107–114.

12. Hajda L. A. Omeljan Pritsak... – P. 6.

13. Прицак О. Мій шлях історика. – С. 64.

14. Україна – Арабський світ: сфери взаємних інтересів // Матеріали Круглого столу 31 травня 1994 р. – К., 1994. – С. 3.

15. Див. Прицак О. Слово про Агатангела Кримського // Вісник АН УРСР. – 1991. – № 6. – С. 21.

16. Der Islam. – 1959. Bd. 34. – S. 237–240.

17. Див. Вісник АН України. – 1992. – №3. – С. 59.

18. Про все підг. Рибалкін В. Бібліографія праць О. Й. Прицака. // Східний світ. – 1994. – № 1–2. – С. 21–28.

19. Політика і час // 1993. – № 2. – С. 71.

20. Прицак О. Михайло Грушевський як історіософ // Вісник АН України. – 1992. – № 2. – С. 51.

21. Прицак О. Що таке історія України? // Вісник АН УРСР. – 1991. – № 3. – С. 38.

22. Там же. – С. 32.

23. Там же.

24. Політика і час // 1993. – № 2. – С. 72.

25. Прицак О. Мій шлях історика. – С. 61; Руденко-Десняк А. Дом вдали от дома // Дружба народів. – 1991. – № 7. – С. 164.

26. Rozmowa z Prof. O. Pricakiem // Zeszyty historyczne. – 1983. – Z. – 65. – S. 18.

27. Див. Прицак О. Потреба українсько-російського діалогу // Віднова. – 1985. – Т. 2. – С. 42–47; Вісник АН України. – 1992. – № 11. – С. 34–39; Інститут востокознавства на Україні (встреча с О. И. Прицаком) // Восток. – 1991. – № 4. – С. 128–133; Політика і час. – 1993. – № 2. – С. 70.

28. Вісник АН України. – 1992. – № 11. – С. 39.